

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2021. – Т. 44. – С. 23-34
DOI: 10.31861/mhpi2021.44.23-34

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2021. – Volume. 44. – pp. 23-34
DOI: 10.31861/mhpi2021.44.23-34

УДК 327(73)

© Андрій Кирчів¹

Реценсія поглядів З. Бжезінського у зовнішній політиці США другої половини ХХ – перших двох декад ХХІ ст.

Дослідження впливу З. Бжезінського як науковця та політика на формування засад і напрямів зовнішньої політики президентських адміністрацій США упродовж майже 50 років дає змогу осягнути суть американського світового лідерства та його динаміку в контексті глобальної архітектури безпеки і співробітництва. У статті розглянуто питання практичного використання елементів парадигми З. Бжезінського у зовнішній політиці США, починаючи із 1977 р. і до цього часу. Проаналізовано вплив його консультацій та рекомендації на зовнішньополітичні рішення адміністрацій президентів Дж. Картера, Р. Рейгана, Дж. Буша-старшого, Б. Клінтона й Б. Обами. Особливу увагу приділено інкорпорації у сферу міжнародних відносин США напрацювань З. Бжезінського на посаді радника з національної безпеки президента Дж. Картера (1977–1981 рр.). Розглянуто окремі міжнародно-політичні проблеми, що виникли в процесі реалізації зовнішньополітичного курсу США за президентств Дж. Буша-молодшого і Д. Трампа в контексті відхилення від концепцій, пропонованих З. Бжезінським, а також потенційне використання ідей та підходів із його науково-політичної спадщини адміністрацією Дж. Байдена.

Ключові слова: зовнішня політика США, світове лідерство, Доктрина Картера, Доктрина Буша, зовнішньополітичні цілі, Дж. Буш-старший, Р. Рейган, Б. Клінтон, Б. Обама, Д. Трамп, Дж. Байден.

Z. Brzezinski's Strategic Vision of the U.S. Foreign Policy in Late 20th Century and First Two Decades of the 21st Century

The study of the influence of Brzezinski (both – as of scientist and politician) on the formation of directions and principles of foreign policy of the United States presidential administrations for almost 50 years allows us to understand the essence of U.S. world leadership and its dynamics in the context of global security and cooperation architecture. The article considers the issue of practical use of elements of Z. Brzezinski's paradigm in the U.S. foreign policy since 1977 until now, yet it is stressed that the advisory and assistance regarding international policy issues was provided by Z. Brzezinski to the US highest level decision-makers and leaders since 1956. The impact of his consultations and recommendations on the foreign policy decisions of the presidential administrations of J. Carter, R. Reagan, G. H. W. Bush, B. Clinton and B. Obama has been analyzed. Particular attention is paid to the incorporation of Z. Brzezinski's concepts during his work on the position of National Security Adviser to President J. Carter (1977–1981) into the field of the U.S. foreign policy of that time. Special focus is made on his role in supporting of anti-communist underground movements, human rights and independence supporters and political dissidents inside the Warsaw Pact countries and USSR itself, including Poland, Baltic countries and Ukraine during the presidencies of J. Carter and R. Reagan. Some international political problems that occurred in the process of implementing the U.S. foreign policy under the presidencies of G. W. Bush Jr and D. Trump in the context of deviations from the concepts proposed by Z. Brzezinski are emphasized especially those that led to the attempts of restoring the Russian neo-empire and violation of the international laws and rules of coexistence. The potential use of the ideas and approaches from Z. Brzezinski's scientific and political heritage by President J. Biden are considered.

¹ Аспірант факультету міжнародних відносин, Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна. E-mail: kyrchand@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9117-4799>.

Key words: U.S. foreign policy, world leadership, Carter Doctrine, Bush Doctrine, foreign policy goals, G. H. W. Bush, R. Reagan, B. Clinton, B. Obama, D. Trump, J. Biden.

Актуальність теми. Питання генези зовнішньополітичної доктрини США в умовах динамічних змін у світовій політиці, глобальних загроз та прецедентів порушення норм міжнародного права є одним із найважливіших для осередків аналізу, експертизи й прогнозування політичних трендів. Дослідження впливу концепцій З. Бжезінського (як науковця та політика) на формування напрямів та засад зовнішньої політики президентських адміністрацій США упродовж майже 50 років дає змогу досягнути суті світового лідерства цієї держави та її динаміки в контексті глобальної архітектури безпеки і співробітництва.

Аналіз досліджень та публікацій. Тематика статті обумовлює використання декількох груп релевантних джерел. Насамперед, вивчалися праці З. Бжезінського – його книги, меморандуми, статті, інтерв'ю, виступи тощо. До іншої великої групи джерел належать матеріали, пов'язані із професійною діяльністю З. Бжезінського на державних посадах у президентських адміністраціях США, а також відкриті джерела, створені й опубліковані службами Білого Дому та Державного Департаменту (історичні довідки, оприлюднені виступи, інтерв'ю президентів США тощо). Окрім того, було опрацьовано численні статті, дослідження, відео, окремі публікації та книги політологів і вчених-аналітиків, що займалися вивченням зовнішньополітичної спадщини кожної з президентських адміністрацій США (починаючи із президентства Дж. Картера) та діяльності З. Бжезінського на посаді радника з національної безпеки та професора американських університетів, який, проте, продовжував консультувати окремі із президентських адміністрацій. Серед них, зокрема, можна виділити книги та онлайн-публікації Ж. Весса, Д. Унгера, Дж. Маккорміка, Ф. Кемпе, Г. Сміта та інших. Усі без винятку перелічені матеріали існують лише мовою оригіналу, а окремі з них (меморандуми З. Бжезінського для президента Дж. Картера) лише нещодавно стали відкритими для дослідників.

Метою статті є ґрунтовний розгляд концептуальних підходів З. Бжезінського крізь призму їхнього впливу на формування напрямів та засад зовнішньої політики США. Досягнення мети передбачає розв'язання завдань із періодизації їхнього впливу та оцінки результатів реалізації цих підходів у зовнішній політиці адміністрацій президентів США другої половини ХХ ст. – перших двох десятиліть ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. З. Бжезінський розпочав консультувати американських політиків різного рівня невдовзі після свого переїзду до США, ще навіть не маючи американського громадянства, а отже і можливості брати безпосередню участь у процесах прийняття політичних рішень. Як зазначив Жюстен Весс під час презентації своєї книги «Збігнев Бжезінський: найвизначніший американський стратег», перші консультативні послуги у сфері міжнародних відносин З. Бжезінський надав сенаторові Х. Хамфрі у 1956 р. Свою останню консультацію, що стосувалася проблематики Близького Сходу, він дав безпосередньо президентові Б. Обамі у 2016 р.² Тому питання багатолітньої практики застосування ідей, поглядів, підходів та концепцій З. Бжезінського у зовнішній політиці США доцільно розглядати у контексті хронології їхньої імплементації, умовно поділивши цей понад сорокарічний період на чотири етапи.

Визначаючи часові межі першого етапу слід взяти до уваги той факт, що зазначена Ж. Вессом консультативна допомога З. Бжезінського сенаторові Хамфрі була надана ним ще на посаді викладача університету невдовзі після захисту докторату у Гарварді (1953 р.) та до отримання громадянства США (1959 р.), що свідчить про високу оцінку в урядових колах його аналітичних здібностей та стратегічного бачення у міжнародній політиці. Уже в 1960 р. д-р Бжезінський став одним із політичних радників президента Дж. Ф. Кеннеді, а у 1964 р. увійшов до складу Ради з політичного планування при адміністрації Л. Джонсона. Сенатор Х. Хамфрі, будучи у статусі кандидата у президенти, запросив у 1968 р. З. Бжезінського очолити під час кампанії робочу групу з питань закордонної політики, завданням якої було, зокрема, формування основних напрямів зовнішньополітичної діяльності майбутнього президента. Після поразки Хамфрі на виборах З. Бжезінський разом із Д. Рокфеллером працював над концепту-

² Vaïsse J. (2018), Input to the Discussion. The Recording of Panel Discussion on “Zbigniew Brzezinski: America’s Grand Strategist” Book at Brooking Institution, 11.04.2018.

альним оформленням, створенням та наповненням кадрами т.зв. «Тристоронньої комісії» (1973 р.)³. Ця Комісія, у якій З. Бжезінський упродовж перших трьох років був директором, залучила до своєї діяльності представників політичних та інтелектуальних кіл Північної Америки, Західної Європи та країн Тихоокеанського регіону з метою пошуку шляхів для порозуміння, зближення і в подальшому – забезпечення просування спільних інтересів, цінностей, позицій і формування глобальних стратегій⁴. Варто зазначити, що до складу Комісії, за сприяння її дирекції, окрім сенатора Дж. Картера, входили В. Мондейл, С. Венс, Г. Браун, М. Блюменталь та ще майже двісті експертів, котрі мали безпосередній доступ до найвищих посадових осіб, відповідальних за формування зовнішньополітичних пріоритетів США⁵. Факт неперервної і активної діяльності Тристоронньої комісії від моменту її заснування і дотепер, а також участь її членів у роботі адміністрацій президентів США вказує на важливість та ефективність цієї інституції в контексті впливу на стратегічні зовнішньополітичні рішення. Важливо зазначити, що саме під час роботи у Комісії сенатор Дж. Картер прийняв рішення про участь у президентських виборах, а також запросив З. Бжезінського очолити зовнішньополітичний напрям у рамках його кампанії.

Хронологічні рамки другого етапу визначені періодом перебування З. Бжезінського на посаді секретаря з національної безпеки в адміністрації Президента Дж. Картера (1977–1981). Детальний опис запропонованих З. Бжезінським засад і принципів, застосованих згодом у зовнішній політиці США того періоду, а також її результати викладено у його спогадах «Влада і принцип. Мемуари радника з національної безпеки, 1977–1981 рр.». У передмові до другого, доповненого видання 1985 р., автор зазначає, що президент Картер, формуючи власну зовнішню політику, «зосередив процес прийняття рішень у Білому Домі, заохочуючи перевагу Ради Національної Безпеки над Державним Департаментом»⁶, на відміну від більшості своїх попередників та наступників, за каденцій яких такі рішення формувалися у значно ширшому колі. Одним із пояснень такого підходу була тривала спільна робота майбутнього президента та його секретаря з національної безпеки у вже згадуваній Тристоронній комісії. Як стверджує З. Бжезінський, саме принципи, напрацьовані в рамках роботи Комісії, заклали згодом основи зовнішньої політики адміністрації Дж. Картера⁷. У персональному меморандумі від 29.04.1977 р., підготовленому спеціально до міжнародного саміту, З. Бжезінський виклав бачення основних принципів і напрямів зовнішньої політики на чотирирічний термін президентства Дж. Картера, наголосивши в преамбулі, що президент є «першим набувачем цього тексту; (...) текст не є погодженою міжвідомчою думкою, він базується (...) на тому, що ми з Вами [Дж. Картером] та С. Гантінгтоном неодноразово обговорювали»⁸. Згідно із цим документом, на період 1977–1981 рр. зовнішня політика США мала відповідати п'яти основним потребам: гарантування безпеки країни, поглиблення миру через зменшення міжнародної напруженості та загроз війни, промоції добробуту США, просуванню глобального достатку через створення міжнародного економічного порядку з рівними відкритими можливостями для співробітництва та поширення фундаментальних прав людини⁹. Відповідно, було визначено наступні 10 головних зовнішньополітичних цілей Сполучених Штатів на чотири роки, серед яких – якнайширше залучення до спільних дій Західної Європи та Японії, налагодження відносин і співпраці з країнами, що мають вплив у своїх регіонах, а також активізація роботи з регіональними і галузевими союзами, взаємне скорочення стратегічних озброєнь із СРСР, нормалізація відносин з Китаєм, зміцнення та модернізація НАТО, стабілізація й встановлення миру на Близькому Сході з метою недопущення радикалізації арабського світу, піднесення питання дотримання прав людини до рівня найвищого політичного пріоритету тощо¹⁰.

³ «Zbigniew Brzezinski: Tactician for the Establishment» (1977), MERIP Reports, no. 54, p. 18-19.

⁴ Trilateral Commission. Britannica.

⁵ «Zbigniew Brzezinski: Tactician for the Establishment» (1977), p. 18-19.

⁶ Brzezinski Z. (1985), *Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977-1981*, New York: Farrar, Straus, Giroux, p. II.

⁷ Ibidem, p. 49.

⁸ Brzezinski Z. (1977), Memorandum for the President, 29.04.1977. Jimmy Carter Library Copy. NLC-12-26-6-2-2. 2013/11/15, p. II.

⁹ Ibidem, p. 2.

¹⁰ Brzezinski Z. (1977), op. cit., p. 4.

Результатами дипломатичних зусиль персонально Дж. Картера і його адміністрації стали, зокрема, налагодження відносин та співробітництва з КНР, укладення миру між Ізраїлем та Єгиптом, підписання з СРСР чергового двостороннього договору зі скорочення ядерних озброєнь (який, щоправда, так і не був ратифікований), угода щодо передачі управління Панамським каналом Панамі, яка зняла напругу у відносинах США з країнами Центральної та Латинської Америки¹¹. Окрім того, у відповідь на початок радянської агресії в Афганістані, у США було розроблено та розпочато впровадження декількох стратегічних ініціатив з гарантування безпеки та захисту інтересів, зокрема – т.зв. «Доктрина Картера», що забезпечувала гегемонію Сполучених Штатів у регіоні Перської затоки, формування Сил Швидкого Розгортання та перенесення базування ядерного потенціалу зі стаціонарних позицій на підводний флот. Вирішальний вплив на формування цієї доктрини мала т.зв. «теорія кризової дуги» З. Бжезінського, згідно з якою регіон Близького Сходу та Перської Затоки мав стати предметом особливо інтенсивної дипломатії США через виняткову внутрішню нестабільність більшості режимів у цій стратегічно важливій (з огляду на ресурси вуглеводнів) зоні та через намагання СРСР розширити на неї сферу власного впливу¹².

Нарешті, віднесення боротьби за права людини до пріоритетів зовнішньої політики, забезпечило США додатковими інструментами тиску на СРСР і його сателітів (зокрема – жорсткі економічні і політичні санкції, введені за вторгнення в Афганістан та категоричне застереження для ОВД щодо неприпустимості вторгнення у Польщу у 1980 р.), а також дало змогу поступово істотно скоротити чи зовсім припинити допомогу окремим режимам в країнах Африки, Латинської Америки та Південно-Східної Азії, організовану попередніми американськими адміністраціями¹³. У цьому контексті слід відзначити декілька важливих інструментів ідеологічної та інформаційної роботи, залучених за наполяганням безпосередньо З. Бжезінського, зокрема – відкрита підтримка «в'язнів сумління» в СРСР та у країнах Варшавського Договору, інтенсифікація національних мовлень радіостанцій «Вільна Європа», «Голос Америки» й «Радіо Свобода», таємна допомога закордонним центрам спротиву радянському режимові та групам опору всередині соціалістичних держав (насамперед – профспілки «Солідарність» у Польщі), а також підсилення зусиль Ватикану у пропагуванні християнських та загальнолюдських цінностей на противагу атеїстичній комуністичній ідеології. Останній чинник досягнув максимального впливу після обрання кардинала К. Войтили (з яким З. Бжезінський підтримував тісні зв'язки ще до понтифікату) Папою Римським та його відвертою симпатією до антикомуністичного руху у Польщі. Як згодом зазначив З. Бжезінський в інтерв'ю директорові Atlantic Council Ф. Кемпе, Іван-Павло II стояв за плечима лідерів західних демократій, «протегуючи, благословляючи та надихаючи» усі зусилля, спрямовані на визволення поневолених націй і встановлення у них народовладдя¹⁴. Таким чином, на основі наведених фактів можна стверджувати, що на цьому чотирирічному етапі у зовнішньополітичній роботі керівництво США значною мірою опиралося на ідеї, принципи та концепції, запропоновані саме З. Бжезінським.

Слід, проте, зазначити, що реалізація політики підтримки політичних режимів у регіоні Перської затоки, на жаль, не врахувала багатьох чинників, що стосувалися напрямів та динаміки внутрішньодержавних процесів, насамперед – в Ірані. Перемога ісламістів, невдала операція з визволення заручників, відмова від видачі шаха та, як результат, – перетворення Ірану з союзника у ворога США, зближення режиму Хомейні з СРСР, стали найбільшою невдачею зовнішньої політики адміністрації Дж. Картера й однією з істотних причин його поразки на наступних президентських виборах.

Черговий, найдовший етап можна хронологічно окреслити періодом між 1982 та 2017 рр., коли З. Бжезінський, не займаючи жодних офіційних державних посад у президентських адміністраціях, завдяки своїй академічній, аналітичній та консультативній діяльності опосередковано впливав на окремі зовнішньополітичні рішення США. У свою чергу, цей часовий проміжок теж можна розділити на коротші відрізки, що співпадатимуть із тривалістю каденцій

¹¹ US State Department Office of the Historian. Carter's Foreign Policy.

¹² Iran: The Crescent of Crisis (1979), Time Magazine, January 15, 1979.

¹³ Vaïsse J. (2018), Thank You, Jimmy Carter. Restoring the reputation of America's most underrated foreign-policy president, Foreign Policy, July 16, 2018, 8:00 AM.

¹⁴ Kempe F. (2009), Zbigniew Brzezinski on the End of the Cold War. Interview, Atlantic Council, November 4, 2009.

окремих президентських адміністрацій. Логіка такого поділу полягає у різному ступені впливу інтелектуальних напрацювань З. Бжезінського на політику кожної із адміністрацій.

Зокрема, ефективна політика Р. Рейгана щодо країн Варшавського договору ґрунтувалася на наполегливості й послідовності з питань прав людини, що, у підсумку, призвело до посилення підтримки (насамперед) з боку США потужних правозахисних рухів всередині т.зв. «комуністичного блоку» і його подальшого колапсу. Адміністрація Р. Рейгана доклала також значних зусиль для продовження політики Дж. Картера щодо збереження миру на Близькому Сході, забезпечення підтримки афганських моджахедів у їхній війні на виснаження окупційних сил СРСР, а також розвитку стратегічно важливих відносин із Китаєм¹⁵. Практично після першого року президентства Р. Рейгана, у 1982 р. З. Бжезінський пропонував його адміністрації продовжити розпочатий ще Дж. Картером діалог із СРСР про взаємне зменшення військової присутності та скорочення ядерних озброєнь (аж до формування зон, вільних від ядерної зброї) у Європі, максимально узгодити та синхронізувати зовнішньополітичні зусилля США з партнерами у Західній Європі, посилити підтримку прозахідних режимів у Латинській Америці та домогтися виконання домовленостей, досягнутих у Кемп-Девіді¹⁶.

У березні 1983 р. Р. Рейган оголосив про початок впровадження Стратегічної оборонної ініціативи, основою якої стали Сили швидкого розгортання та базування ракетних сил середнього радіусу дії на територіях європейських країн-членів НАТО, створені його попередником¹⁷. Через два роки, З. Бжезінський, даючи оцінку першим офіційним переговорам Р. Рейгана із М. Горбачовим, високо оцінив вміле поєднання президентом США готовності до компромісів та жорсткої непоступливості у засадничих питаннях, що стосувалися принципів і цінностей демократії, продовження курсу нової адміністрації на «підвищення для СРСР ціни – економічної, політичної, воєнної – за спроби експансії і встановлення прорадянських режимів в Африці та Латинській Америці й за порушення прав людини»¹⁸. Важливо зазначити, що Р. Рейган, який під час своєї президентської кампанії 1980 р. критикував Дж. Картера, вдруге здобувши перемогу на президентських виборах у 1985 р., публічно визнав, що він недооцінив досягнень свого попередника у питаннях зміцнення обороноздатності США та економічного й дипломатичного тиску на СРСР і його союзників¹⁹. У 2017 р. це твердження повторив і экс-міністр закордонних справ Польщі Р. Сікорський у статті-присвяті пам'яті З. Бжезінського, резюмуючи заслуги останнього у формуванні та реалізації зовнішньої політики США під час холодної війни. Він, зокрема, зауважив, що «президенту Рональду Рейгану справедливо приписують перемогу над Радами (СРСР – А. К.), однак він спирався на досягнення своїх попередників». Цю тезу Р. Сікорський аргументував здобутками адміністрації Картера та безпосередньо його тодішнього радника з національної безпеки²⁰. Переконаливим доказом того, що Р. Рейган вважав за доцільне продовжити, хоч і дещо модифіковану (в контексті глобального розподілу сил) лінію Дж. Картера, є той факт, що у 1985 р. З. Бжезінського запросили до праці у Комісії з хімічних озброєнь, а ще через два роки він долучився до діяльності Департаменту оборони Національної ради безпеки у складі Комісії з розробки інтегрованої довготермінової стратегії, а також розпочав роботу у Консультативній раді з питань зовнішньої розвідки при президенті США.

Дж. Буш-старший, який змінив Р. Рейгана на посту президента, запросив З. Бжезінського стати одним з очільників Консультативної робочої групи з питань національної безпеки при його адміністрації, що, знову ж-таки, безсумнівно мало значний вплив на здійснення зовнішньої політики США, зокрема щодо республік СРСР та країн Східної Європи, а також на процес возз'єднання Німеччини. У статті «Холодна війна та її наслідки», виданій наприкінці президентства Дж. Буша-старшого, З. Бжезінський подав детальний аналіз усіх фаз протистояння

¹⁵ US State Department Office of the Historian. Reagan's Foreign Policy.

¹⁶ Smith H. (1982), Brzezinski urges Reagan to rally allies, The New York Times, Online Archive, March 20, 1982, p. 3.

¹⁷ US State Department Office of the Historian. The United States in Europe.

¹⁸ Zbigniew Brzezinski talks about how the U.S. and the Soviets can build on the base of the Summit (1985), Georgetown Digital, Georgetown University Repository Library, 30.11.1985.

¹⁹ Donnelly R.C. (2019), Jimmy Carter's lasting Cold War legacy, The Conversation Online Magazine, May 2, 2019, 11.55am BST.

²⁰ Sikorski R. (2017), For Poles, Zbigniew Brzezinski was our American statesman, The Washington Post, May 27, 2017 at 6:50 p.m. GMT+3.

двох систем, акцентуючи увагу на послідовній «спадковості» зовнішньополітичних курсів президентських адміністрацій останнього періоду холодної війни (1979–1991). Він, зокрема, наголосив на двох принципових чинниках, що були закладені саме за президентства Дж. Картера і, у підсумку, призвели до переваги США та їхніх союзників: «Кампанія з прав людини та перегони озброєнь стали вістряма відповіді США, що (...) посилює кризу всередині радянської політичної та соціо-економічної системи. Жоден із цих чинників не був би успішним поодиночку»²¹. З. Бжезінський наголосив, що з історичної точки зору розпад Радянського Союзу є чимось значно більшим, ніж завершення руйнування Російської імперії, він є «подією величезної історичної ваги, вагітною геополітичною непевністю»²², і закликав США дуже обережно і послідовно вирішувати проблеми стратегічного вакууму, що утворився на пост-радянському просторі, зокрема у контексті проблематики зброї масового ураження. Дж. Буш, усвідомлюючи загрозу неконтрольованого поширення ядерного потенціалу після розпаду СРСР, наприкінці своєї каденції підписав з Б. Єльциним угоду START II, яка передбачала посилення контролю та радикальне скорочення зброї масового ураження (ЗМУ). Вона, значною мірою, опиралася на положення нератифікованих угод про скорочення стратегічних ядерних озброєнь між США та СРСР²³. Водночас, сам З. Бжезінський вважав, що в окремих напрямках зовнішня політика Дж. Буша-старшого була недостатньо послідовною. Вона призвела до численних помилок, які уже спричинили і ще матимуть у майбутньому вагомий наслідок. Зокрема, була втрачена можливість досягнення тривалого миру у регіоні Близького Сходу після успішної операції в Кувейті, а також не вдалося налагодити кращі двосторонні відносини із Росією, через відсутність з боку США пропозицій щодо перспектив її зближення із Заходом²⁴.

Політика Б. Клінтона базувалася на усвідомленні необхідності перегляду ролі США в контексті інтенсифікації глобалізаційних процесів (на чому у книзі «Поза контролем» (1993), виданій в останній рік президентства Дж. Буша наголошував З. Бжезінський). Тому зусилля його адміністрації були скеровані на розбудову глобальних партнерств, підтримку демократичних процесів та євроатлантичних інтеграційних прагнень у країнах колишнього «радянського блоку», боротьбу з тероризмом, розповсюдженням ЗМУ, пандеміями, міжнародною злочинністю та наркотрафіком, а також посиленням торгово-економічних зв'язків у всіх регіонах світу за участю і/чи лідерством США²⁵. Зокрема, у період 1993–2001 рр. Сполучені Штати доклали значних зусиль для реформи НАТО, наповнивши Альянс новими завданнями, місіями та розширивши членство завдяки приєднання частини держав колишнього Варшавського договору. США також очолили спільні військові операції для припинення етнічних чисток на Балканах – у Боснії та Косово, що значно зміцнило співпрацю між Вашингтоном та Брюсселем (ЄС) у сфері безпеки і посилює їхній авторитет як лідера демократичного світу. Адміністрації Клінтона вдалося суттєво розширити і вдосконалити політику США щодо країн регіонів Далекого Сходу та Південно-Східної Азії, зокрема, вивести на новий рівень співробітництво з Японією та Південною Кореєю, налагодити торгівельні відносини з Китаєм та вийти на ефективний формат переговорів із Північною Кореєю щодо обмежень її стратегічних озброєнь (у рамках Тристоронньої групи США–Японія–Південна Корея). Окремих успіхів вдалося досягти у створенні умов для припинення конфліктів на Близькому Сході, на Кіпрі (між Туреччиною та Грецією) і у Північній Ірландії. Зрештою, США пролобіювали включення Росії у G8 та АРЕС, досягли домовленості про значне скорочення ядерного потенціалу колишнього Радянського Союзу (насамперед – його вагомої частини, розміщеної на території суверенної України, в обмін на гарантії безпеки та територіальної цілісності в рамках Будапештського Меморандуму 1994 р.), та про залучення українських збройних сил до програм НАТО і спільних гуманітарних акцій (Косово)²⁶.

²¹ Brzezinski Z. (1992), *The Cold War and its Aftermath*, Foreign Affairs, Vol. 71, No. 4 (Fall, 1992), p. 43.

²² Ibidem, p. 47.

²³ US State Department Office of the Historian. *The Berlin Wall Falls and USSR Dissolves*.

²⁴ War, Peace and American Politics: Talking with Zbigniew Brzezinski. Jonathan Power and Zbigniew Brzezinski (2007), *World Policy Journal*, Duke University Press, Vol.24, No.3, p. 78.

²⁵ The White House Archive Online. *The Clinton Presidency: A Foreign Policy for the Global Age*.

²⁶ The White House Archive Online, op. cit.

Сам З. Бжезінський, загалом позитивно оцінюючи президентство Б. Клінтона і навіть виконуючи окремі офіційні президентські доручення, жорстко критикував надто поблажливу позицію США щодо Росії та нерішучість і зволікання у ситуації з етнічними чистками на Балканах, вимагав активної участі у боротьбі проти збройних сил Сербії у Боснії, підтримав бомбові удари НАТО у 1999 р. під час війни у Косово й став одним із основних адвокатів розширення Альянсу після приходу до влади В. Путіна²⁷. Зокрема, він вважав підходи Б. Клінтона до зовнішньої політики надто «механістичними», а також вказував на надмірне «самовдоволення», що обернулося перемогою республіканської партії на виборах до Конгресу і «звело зобов'язання Америки у світовому співтоваристві більше до риторики, ніж реальних [справ]»²⁸.

Зовнішня політика адміністрації Дж. Буша-молодшого упродовж двох термінів президентства зазнала засадничих змін, зумовлених подіями 11 вересня 2001 р., війсьними операціями в Афганістані та Іраку та світовою економічною кризою 2008 р. На початку першого президентського терміну вона, значною мірою, продовжила закладені адміністрацією Б. Клінтона основні тенденції і напрями та відповідала ідеям світового лідерства США, яку З. Бжезінський пропагував у ранніх публікаціях і згодом остаточно концептуально оформив у книзі «Вибір: світове панування чи світове лідерство»²⁹, хоча із значним звуженням зовнішньополітичного функціоналу до виключно стратегічних інтересів. Аналізуючи завдання, що стояли тоді перед новою адміністрацією США, проф. Р. Дж. Лібер підсумовував, що їй слід «...зустріти численні нові виклики у такий спосіб, щоб гарантувати лідерство без його надлишкового розширення, забезпечити американську першість, максимально залучити інші країни до спільних дій та досягти стабільності у підтримці цих зусиль та ресурсів на внутрішньополітичному рівні задля ефективної реалізації перелічених політик. У цьому криється не лише міжнародне значення її ролі, а й закладені критичні національні інтереси Сполучених Штатів»³⁰. Однак після терористичних атак було прийнято Доктрину Буша, що формувалася на засадах т.зв. «дефензивного реалізму». Вона спрямовувалася, головним чином, на комплексну глобальну війну з тероризмом з метою захисту Сполучених Штатів³¹.

Доктрина, офіційно схвалена у вересні 2002 р., ґрунтувалася на трьох ключових засадах: 1) Превентивна війна, в умовах якої США можуть першими завдати удару по ворожій країні чи терористичній групі до того, як вони будуть спроможні ударити по Сполучених Штатах; 2) Можливість США діяти одноосібно з метою захисту всередині країни чи за її межами; 3) Поширення демократії у всьому світі через механізми вільних ринків, вільної торгівлі та особистої свободи³². Проте якщо військові операції на території Афганістану проти Аль-Каїди й Талібану мали обґрунтування на основі даних розвідки і були підтримані союзниками з Північноатлантичного Альянсу, то оголошення Ірану, Іраку і Північної Кореї країнами «Осі зла» та інтервенція в Ірак у 2002 р., як складові реалізації «Доктрини Буша», викликали незгоду європейських партнерів по НАТО і спровокували сприйняття США, як сторони, що диктує власні умови союзникам. Французькі дослідники політики США того періоду вважають, що «образ Європи в адміністрації Джорджа Буша (...) будується довкола трьох основних засад: Європа розглядається як широка, другорядна і, у підсумку, нереалістична у своєму підході до безпеки [сторона]»³³. Більше того, війна в Іраку створила небезпечну ситуацію для США у стратегічній перспективі.

²⁷ Barron L. (2012), Zbigniew Brzezinski: The Man Behind Obama's Foreign Policy, MintPress, New York, February 28th.

²⁸ War, Peace and American Politics: Talking with Zbigniew Brzezinski. Jonathan Power and Zbigniew Brzezinski (2007), World Policy Journal, Duke University Press, Vol.24, No.3, p. 78.

²⁹ Brzezinski Z. (2004), The Choice: Global Domination or Global Leadership, Basic Books, a Member of Perseus Group.

³⁰ Lieber R.J. (2001), Foreign Policy Challenges Facing the Bush Administration, U.S. Foreign Policy Agenda. An Electronic Journal of the U.S. Department of State, Vol.6, No.1, March 2001, p. 27.

³¹ McCormick J.M. (2009), The Foreign Policy of the Bush Administration: Terrorism and the Promotion of Democracy, Ambition and Division: Legacies of the George W Bush Presidency, edited by Steven E. Schier, Iowa State University, Digital Repository.

³² Gregg G.L. Geore W. Bush: Foreign Affairs, U.S.Presidents, Miller Center.

³³ David C.-P., Ramel F. (2001), The Bush Administration Image of Europe: From Ambivalence to Rigidity. The International Journal of Peace Studies, Vol. 6.

Як стверджував З. Бжезінський, наприкінці президентського терміну Дж. Буша, існував ризик, «що нинішній конфлікт в Іраку може розширитися до зіткнення між США та Іраном, що активізує додаткові неочікувані чинники, які, у свою чергу, змусять США ще глибше застрягти у цьому регіоні світу, на шкоду американським інтересам та міжнародному миру загалом»³⁴. На його переконання, самознищувальна війна в Іраку, «що (...) підірвала глобальний вплив Америки (...) та [її] економіки» а також завдала «шкоди національній гордості» є жалюгідним досягненням»³⁵. Важливо зазначити, що розділ книги З. Бжезінського «Другий шанс: Три президенти та криза американської суперсили» (2008), де йдеться про адміністрацію Дж. Буша-молодшого, сам автор назвав «Катастрофічне лідерство».

Вже на етапі виборчої кампанії Б. Обама З.Бжезінський погодився бути консультантом з питань міжнародної політики та безпеки, що може пояснити значний поступ адміністрації новообраного президента упродовж двох його термінів з питань зменшення напруженості в Іраку та Афганістані, відновлення міжнародної коаліції для боротьби з ІДІЛ, покращенні/налагодженні відносин з Іраном, Китаєм та Кубою, спробах «перезавантаження» стосунків з Росією тощо³⁶. Як зазначають експерти, одним із найбільших успіхів зовнішньої політики адміністрації Б. Обама стала стабілізація фінансової системи США після глибокої кризи, що дало змогу «зробити зовнішню політику Сполучених Штатів більш рішучою, а відповідно – більш впливовою у глобальному вимірі, аніж вона була до цього»³⁷.

Можна стверджувати, що зовнішньополітичний курс США у цей (восьмирічний) період відповідав, назагал, концепції побудови системного глобального лідерства США. З. Бжезінський, окреслюючи завдання Б. Обама на другий президентський термін в інтерв'ю виданню *Foreign Policy*, наголошував на важливості лідерства США та сталої зовнішньополітичної спадщини кожної з адміністрацій: «Президент, який прагне бути визнаним глобальним лідером, не повинен ставити перед собою зовнішньополітичну мету, красномовно зобов'язуватися її досягнути, а потім відступати, зіткнувшись з твердою опозицією. Суть полягає в тому, що успіх Обама залежатиме від рівня його цілеспрямованості і твердої позиції – чи матиме він справу з антагоністичним Володимиром Путіним, дедалі впевненішим у собі керівництвом Китаю, що стрімко зростає, невловимими та верткими іранцями, чи так званим ізраїльсько-палестинським «мирним процесом». Прихильність та довіра йдуть разом»³⁸. Проте, попри очевидні здобутки, адміністрація Обама виявилася обмеженою у власних перспективах через поступову втрату підтримки частини її зовнішньополітичних ініціатив з боку Конгресу та Сенату, які отримали республіканську більшість і (частково обґрунтовано) закидали чинному президенту перевищення повноважень у сфері прийняття зовнішньополітичних рішень та використання збройних сил. Окрім того, адміністрації Б. Обама, через недооцінку потенціалу т.зв. «Арабської весни» та її наслідків для Близького Сходу й Північної Африки, не вдалося скоротити у цих регіонах американську військову присутність до запланованих раніше обсягів.

Значним зовнішньополітичним викликом у контексті партнерства в рамках НАТО та взаємної довіри між США і ЄС став акт гібридної агресії Росії супроти України у 2014 р. У той час, як відносно нові члени Альянсу (Литва, Латвія, Естонія, Польща) наполягали на жорсткій відповіді на агресивні дії режиму Путіна, США схилилися до заходів з обмеження співробітництва та окремих санкцій. З. Бжезінський, після анексії Криму та окупації частини території суверенної України, неодноразово критикував у публічних виступах та інтерв'ю надто обережну позицію адміністрації Б. Обама щодо порушень офіційною Москвою норм міжнародного права (зокрема Будапештського меморандуму) та домагався жорстких санкцій з метою припинення російської агресії і деокупації української території.

³⁴ War, Peace and American Politics: Talking with Zbigniew Brzezinski. Jonathan Power and Zbigniew Brzezinski (2007), *World Policy Journal*, Duke University Press, Vol. 24, No. 3, p. 78.

³⁵ Mechanic M. (2008), Here's What Zbigniew Brzezinski Thought of George W. Bush, Barack Obama, and Iranian Nukes. *Mother Jones Online*.

³⁶ Nelson M. (2018), *Barack Obama: Foreign Affairs*, Miller Center, University of Virginia.

³⁷ Unger D. (2016), *The Foreign Policy Legacy of Barack Obama*, *The International Spectator*, Vol. 51 No. 4, p. 4.

³⁸ Brzezinski Z. (2012), *Obama's Moment: How the president can seize back the initiative on foreign policy*. *Foreign Policy*, December 4, 2012, 12:15 AM.

З. Бжезінського не стало навесні 2017 р. і з цього часу починається відлік четвертого умовного етапу, який співпав із початком президентства Д. Трампа. Переважна більшість експертів сходиться на думці, що упродовж цього чотирирічного періоду в зовнішній політиці США домінували хаотичні і волюнтаристські рішення, спроби утвердження світового панування, значного ізоляціонізму та агресивної зверхності як у двосторонніх відносинах, так і всередині союзів (зокрема НАТО та в рамках співпраці з ЄС), загострення торгово-економічних і політичних стосунків із Китаєм, союзними державами арабського світу та сусідніми зі США Мексикою і Канадою, вихід на межу збройного протистояння з Іраном, а також намагання розвивати і розширювати взаємини з Росією, незважаючи на міжнародне визнання акту її збройної агресії супроти України й незаконної анексії Криму. Відносними і тактичними перевагами експерти вважають те, що адміністрація Д. Трампа не розпочала жодної нової війни (на відміну від щонайменше трьох попередніх адміністрацій), обговорила нові торговельні умови з Південною Кореєю, оновила функціональні можливості NAFTA та, шляхом погроз щодо потенційного виходу США із НАТО, змусила європейські країни-члени Альянсу активніше (організаційно та фінансово) долучитися до його зміцнення. Загалом же за ці роки спостерігався повний відхід від концептуальних засад формування світового лідерства Сполучених Штатів, які відстоював З. Бжезінський. На переконання проф. С. Волта, зі стратегічної точки зору президентство Д. Трампа стало для США символом втрачених можливостей. «Його попередники не зуміли скористатися моментом монополярності, і Трамп мав шанс поставити зовнішню політику США на більш здорову основу. Широка громадськість чітко дала зрозуміти, що вона не хоче ізоляціонізму, а потребує більш стриманої та успішної зовнішньої політики»³⁹.

Із приходом до влади Дж. Байдена питання світового лідерства США та побудови широкого партнерства у контексті виходу з пандемії COVID 19, воєнних, економічних та соціальних глобальних загроз стало пріоритетом №1 у зовнішній політиці нової американської адміністрації. Принцип «вести не прикладом сили, а силою прикладу», висловлений під час інавгураційної промови, набув розвитку в програмному виступі нового президента на Мюнхенській конференції з безпеки 19 лютого 2021 р.: «Америка повернулася. Трансатлантичний альянс повернувся. (...) Нові кризи вимагають нашої уваги. І ми не можемо зосередитись лише на конкуренції серед країн, які загрожують розділити світ, або лише на глобальних викликах, які загрожують поглинути нас усіх разом, якщо ми не зможемо співпрацювати. Ми мусимо робити те й інше, працюючи спільно з нашими союзниками та партнерами». У цій же промові Дж. Байден окреслив головні зовнішньополітичні загрози та пріоритети. Зокрема, він наголосив на прогнозованій стратегічній конкуренції з Китаєм, який «ламає фундамент міжнародної економічної системи», глобальному запобіганні нелегальній торгівлі озброєнням, особливо ЗМУ, зміцненні євро-атлантичного співробітництва у сфері безпеки (в контексті загроз, насамперед, з боку РФ, та її зусиль, спрямованих на підрив єдності НАТО), а також на забезпеченні дотримання міжнародних правових норм. Бачення світового лідерства США нова американська адміністрація пов'язує із відновленням довіри до Вашингтона та запобіганням повторення глобального протистояння за моделлю холодної війни: «Ми хочемо майбутнього, де всі нації матимуть змогу вільно визначати власний шлях без загроз насилля чи залякування. Ми не можемо і не повинні повертатися до рефлексивного протистояння та жорстких блоків холодної війни. Конкуренція не повинна блокувати співпрацю з питань, які стосуються всіх нас»⁴⁰.

Висновки. Період тривалістю понад півстоліття, впродовж якого погляди, концепції та фрагменти зовнішньополітичної парадигми З. Бжезінського знаходили своє відображення у практиці глобальної політики США, можна умовно поділити на чотири етапи.

Перший із них розпочався у ранніх 60-х роках ХХ ст. Він означений політичними консультаціями сенатору Х. Хамфрі та тодішній президентській адміністрації Л. Джонсона, а також роботою З. Бжезінського у заснованій ним та Д. Ротшильдом Тристоронній комісії, покликаній зміцнити стратегічне співробітництво між США, Західною Європою та Японією.

Другий період (1977–1981 рр.), коли З. Бжезінський обіймав посаду радника з національної безпеки президента Дж. Картера, можна вважати часом його найбільш ефективного безпосе-

³⁹ Walt S.M. (2021), Trump's Final Foreign-Policy Report Card, Foreign Policy Online, 05.01.2021, 2:38 AM.

⁴⁰ Biden's speech to the Munich Security Conference. Transcript (2021), 20.02., 03:45 JST.

реднього впливу на формування засад, принципів та стратегії зовнішньої політики США в контексті світового лідерства.

Третій етап (1982–2017 рр.), як найбільш тривалий, можна хронологічно розбити на менші, які співпадають із термінами президентських адміністрацій США. Так, у політиці Р. Рейгана значною мірою були розвинуті підходи та засади, уже застосовані або задекларовані адміністрацією Дж. Картера. Більше того, у цей період (1981–1989 рр.) З. Бжезінський мав безпосередній вплив на формування зовнішньої політики Сполучених Штатів через Департамент оборони Національної ради безпеки при Комісії з розробки інтегрованої довготермінової стратегії, а також через Консультативну раду з питань зовнішньої розвідки при президенті, до роботи в яких він був залучений. При адміністрації Дж. Буша-старшого (1989–1993 рр.), вже як співголова Консультативної робочої групи з питань національної безпеки при президенті, З. Бжезінський зміг на практиці реалізувати окремі власні концептуальні підходи в контексті здійснення зовнішньої політики США, зокрема щодо республік СРСР та країн Східної Європи і процесу возз'єднання Німеччини. Під час двох термінів президентства Б. Клінтона (1993–2001 рр.) його адміністрацією значною мірою були реалізовані зовнішньополітичні орієнтації, пов'язані з інтенсифікацією глобальних процесів і тенденцій, запропоновані З. Бжезінським у книзі «Поza контролем». Сам геостратег у цей період активно співпрацював із командою Б. Клінтона, проте неодноразово публічно домагався від президента і його адміністрації більшої рішучості у питаннях порушень прав людини та міжнародного права. Натомість, президентство Дж. Буша-молодшого (2001–2009 рр.) та його доктрину боротьби з тероризмом і війну в Іраку й Афганістані З. Бжезінський оцінив як повний відхід від концепції світового лідерства і створення стратегічних загроз національній безпеці США. Саме тому, ще на етапі передвиборчої кампанії Б. Обами, він погодився консультувати його з питань міжнародної політики та згодом продовжив цю діяльність вже при діючій адміністрації (2009–2017 рр.). Курс США у цей період у цілому відповідав концепції системного глобального лідерства США та розбудови партнерства світових демократій, яку З. Бжезінський (як вчений і як політик) намагався довести до впровадження у зовнішній політиці країни. Проте нерішучі дії Б. Обами під час російської інтервенції в Україні у 2014 р. зазнали жорсткої критики з боку З. Бжезінського, який вважав цей акт стратегічною загрозою континентальній і глобальній безпеці.

Нарешті, відлік четвертого етапу розпочався у травні 2017 р. зі смертю З. Бжезінського та продовжується у наш час. Саме на перші чотири роки цього періоду припадає діяльність адміністрації Д. Трампа (2017–2021 рр.). За оцінкою експертів, у цей час у зовнішній політиці США спостерігався відхід від принципів світового партнерства демократичних режимів та відмова від лідерства у цьому процесі, що вилилося в ізоляціонізм, погіршення взаємин з партнерами по НАТО й зростання загроз національній безпеці. Перемога на виборах Дж. Байдена та його перші декларації і кроки у зовнішній політиці дають підстави вважати, що США повертаються до своєї ролі лідера демократичного світу, готові до поглиблення існуючих і розбудови нових партнерств, а також до захисту засад міжнародного права й прав людини, як основ безпеки сучасного динамічного світу.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що ідеї, погляди та концепції З. Бжезінського щодо зовнішньої політики США знайшли своє відображення у міжнародних відносинах, здійснюваних більшістю президентських американських адміністрацій, починаючи із 1977 р. і дотепер включно (за винятком Дж. Буша-молодшого та Д. Трампа).

References

1. Barron L. (2012), Zbigniew Brzezinski: The Man Behind Obama's Foreign Policy, MintPress, New York, February 28th, available at: <https://www.mintpressnews.com/zbigniew-brzezinski-the-man-behind-obamas-foreign-policy/21369/> (accessed 10.05.2021).
2. Biden's speech to the Munich Security Conference. Transcript (2021), 20.02., 03:45 JST., available at: https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/Transcript-Biden-s-speech-to-the-Munich-Security-Conference?fbclid=IwAR1mmdHMYyBe4npan1CWpYFLBIFe9jcm2ZaYWYVcvBBB1k7PJ7xjUx2k_Qw (accessed 10.05.2021).

3. Brzezinski Z. (1977), Memorandum for the President, 29.04.1977. Jimmy Carter Library Copy. NLC-12-26-6-2-2. 2013.11.15, p. II.
4. Brzezinski Z. (1985), *Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977-1981*, New York: Farrar, Straus, Giroux, p. II.
5. Brzezinski Z. (2012), Obama's Moment: How the president can seize back the initiative on foreign policy. *Foreign Policy*, December 4, 2012, 12:15 AM., available at: <https://foreignpolicy.com/2012/12/04/obamas-moment/> (accessed 10.05.2021).
6. Brzezinski Z. (2004), *The Choice: Global Domination or Global Leadership*, Basic Books, a Member of Perseus Group.
7. Brzezinski Z. (1992), The Cold War and its Aftermath, *Foreign Affairs*, Vol. 71, No. 4 (Fall, 1992), p. 43, available at: https://www.jstor.org/stable/20045308?read-now=1&refreqid=excelsior%3A99df4bb03b61cfd27c7fb4f5fb9203e1&seq=1#page_scan_tab_contents (accessed 10.05.2021).
8. David C.-P., Ramel F. (2001), The Bush Administration Image of Europe: From Ambivalence to Rigidity. *The International Journal of Peace Studies*, Vol. 6, available at: https://www.gmu.edu/programs/icar/ijps/vol8_1/David%20and%20Ramel.htm (accessed 10.05.2021).
9. Donnelly R.C. (2019), Jimmy Carter's lasting Cold War legacy, *The Conversation Online Magazine*, May 2, 2019, 11.55am BST, available at: <https://theconversation.com/jimmy-carters-lasting-cold-war-legacy-113994> (accessed 10.05.2021).
10. Gregg G.L. George W. Bush: Foreign Affairs. U. S. Presidents. Miller Center, available at: <https://millercenter.org/president/gwbush/foreign-affairs> (accessed 10.05.2021).
11. Iran: The Crescent of Crisis (1979), *Time Magazine*, January 15, available at: <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,919995,00.html> (accessed 10.05.2021).
12. Kempe F. (2009), Zbigniew Brzezinski on the End of the Cold War. Interview, *Atlantic Council*, November 4, 2009, available at: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/zbigniew-brzezinski-on-the-end-of-the-cold-war/> (accessed 10.05.2021).
13. Lieber R.J. (2001), Foreign Policy Challenges Facing the Bush Administration, *U.S. Foreign Policy Agenda. An Electronic Journal of the U.S. Department of State*, Vol. 6, No. 1, March 2001, p. 27, available at: <https://www.hsd.org/cash/> (accessed 10.05.2021).
14. McCormick J.M. (2009), *The Foreign Policy of the Bush Administration: Terrorism and the Promotion of Democracy, Ambition and Division: Legacies of the George W Bush Presidency*, edited by Steven E. Schier, Iowa State University, Digital Repository, available at: https://lib.dr.iastate.edu/pols_pubs/45/ (accessed 10.05.2021).
15. Mechanic M. (2008), Here's What Zbigniew Brzezinski Thought of George W. Bush, Barack Obama, and Iranian Nukes. *Mother Jones Online*, available at: <https://www.motherjones.com/politics/2008/09/> (accessed 10.05.2021).
16. Nelson M. (2018), Barack Obama: Foreign Affairs, Miller Center, University of Virginia, available at: <https://millercenter.org/president/obama/foreign-affairs>
17. Sikorski R. (2017), For Poles, Zbigniew Brzezinski was our American statesman, *The Washington Post*, May 27, 2017 at 6:50 p.m. GMT+3, available at: <https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2017/05/27/for-poles-zbigniew-brzezinski-was-our-american-statesman/> (accessed 10.05.2021).
18. Smith H. (1982), Brzezinski urges Reagan to rally allies, *The New York Times*, Online Archive, March 20, 1982, p. 3, available at: <https://www.nytimes.com/1982/03/20/world/brzezinski-urges-reagan-to-rally-allies.html> (accessed 10.05.2021).
19. The White House Archive Online. The Clinton Presidency: A Foreign Policy for the Global Age, available at: <https://clintonwhitehouse5.archives.gov/WH/Accomplishments/eightyears-10.html> (accessed 10.05.2021).
20. Trilateral Commission. *Britannica*, available at: <https://www.britannica.com/topic/Trilateral-Commission> (accessed 10.05.2021).
21. Unger D. (2016), The Foreign Policy Legacy of Barack Obama, *The International Spectator*, Vol.51 No.4, p. 4, available at: <http://dx.doi.org/10.1080/03932729.2016.1227914> (accessed 10.05.2021).
22. US State Department Office of the Historian. Carter's Foreign Policy, available at: <https://history.state.gov/departmenthistory/short-history/carter>

23. US State Department Office of the Historian. Reagan's Foreign Policy, available at: <https://history.state.gov/departmenthistory/short-history/reaganforeignpolicy> (accessed 10.05.2021).
24. US State Department Office of the Historian. The United States in Europe, available at: <https://history.state.gov/departmenthistory/short-history/europe>
25. US State Department Office of the Historian. The Berlin Wall Falls and USSR Dissolves, available at: <https://history.state.gov/departmenthistory/short-history/berlinwall> (accessed 10.05.2021).
26. Vaïsse J. (2018), Input to the Discussion. The Recording of Panel Discussion on "Zbigniew Brzezinski: America's Grand Strategist" Book at Brooking Institution, 11.04.2018, available at: <https://www.brookings.edu/events/zbigniew-brzezinski-americas-grand-strategist/> (accessed 10.05.2021).
27. Vaïsse J. (2018), Thank You, Jimmy Carter. Restoring the reputation of America's most underrated foreign-policy president, Foreign Policy, July 16, 2018, 8:00 AM, available at: <https://foreignpolicy.com/2018/07/16/thank-you-jimmy-carter-obama-soviet-union-foreign-policy/> (accessed 10.05.2021).
28. Walt S.M. (2021), Trump's Final Foreign-Policy Report Card, Foreign Policy Online, 05.01.2021, 2:38 AM, available at: <https://foreignpolicy.com/2021/01/05/trumps-final-foreign-policy-report-card/> (accessed 10.05.2021).
29. War, Peace and American Politics: Talking with Zbigniew Brzezinski. Jonathan Power and Zbigniew Brzezinski (2007), World Policy Journal, Duke University Press, Vol. 24, No. 3, p. 78, available at: https://www.jstor.org/stable/40210222?seq=1#metadata_info_tab_contents (accessed 10.05.2021).
30. «Zbigniew Brzezinski: Tactician for the Establishment» (1977), MERIP Reports, no. 54, p. 18-19, available at: <http://www.jstor.org/stable/3011264> (accessed 10.05.2021).
31. Zbigniew Brzezinski talks about how the U.S. and the Soviets can build on the base of the Summit (1985), Georgetown Digital, Georgetown University Repository Library, 30.11.1985, available at: <https://repository.library.georgetown.edu/handle/10822/552719?show=full> (accessed 10.05.2021).